

نشانه ها و بازمانده های تاریخی آب در استان ایلام

نگاهی کوتاه به سابقه باستانی، آثار و ابنیه تاریخی آب در استان ایلام

استان ایلام بدلیل شریط ویژه اقلیمی و وضعیت آب و خاک ، قدمتی تاریخی و سابقه ای بس کهن دارد . همین ویژگیها و دیگر پارامترها سبب اسفرار و سکونت انسانهای اولیه در این منطقه بوده است که آثار ، شواهد و بقایای ابنیه های تاریخی متعدد و متنوع نظیر بازمانده های صنعت آب و نیز آثار و اماکن باستانی مبین سابقه طولانی استان ایلام و غنای تاریخی آن است .

واقعیت امر این است که تاکنون آنگونه که باید و شاید تحقیقاتی در خصوص چگونگی استفاده اقوام گذشته از آب ، صورت نگرفته است . نتیجه حفاریهای انجام شده در مناطقی از استان مانده دره شهر ، دهلران و دیگر مناطق استان ، نشانگر این واقعیت است که بیشتر مناطق ایلام محل سکونت و استقرار انسانهای در طی قرون و اعصار گذشته بوده و در این ادوار انسان از این منطقه استفاده نموده و با محیط زندگی ، سازش داشته است و بهره گیری از شرایط اقلیمی و وضعیت آب و خاک مناسب در جهت بهبود وضعیت اقتصادی و معیشتی خود کوشیده است . هر چند تاکنون تحقیقاتی در خصوص صنعت آب ادوار مختلف استان ایلام صورت نگرفته اما شادروان دکتر علی محمد خلیلیان رئیس انجمن باستان شناسی ایران چندماه پیش بعنوان مقدمه شروع همکاری با موزه ملی آب اداره کل امور آب استان ایلام ، اطلاعاتی کلی ارائه کردند که نشانگر ترویج آبیاری زراعی در یکی از مراحل سازش انسانهای ساکن در منطقه بوده است .

ایشان سه دوره سازش انسان با محیط در استان ایلام را بدین شرح عنوان فرمودند :

۱. اولین دوره که تا ۱۰۰۰۰ یا ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد ادامه داشته که این دوره مربوط به زمانی است که ساکنان منطقه از راه شکار و جمع آوری خوراکی امرار معاش می کردند .

۲. دومین دوره تا ۵۵۰۰ سال قبل از میلاد ادامه داشته که انسان شروع به زراعت و اهلی کردن حیوانات از قبیل بزومیش نموده است .

۳. سومین مرحله مربوط به زمانی است که انسان شروع به آبیاری و گشت گندم ، جو ، ماش ، کتان و عدس نموده است .

دکتر خلیلیان تصریح کردند که بررسیها و تحقیقات علمی بعمل آمده در دهلران و مناطق علی کش و بزمرد و تپه سبزه آثار استقرار و شواهد عینی از سه دوره فوق را بصراحت بدست داده و از هزاران دانه کربنیزه شده بدست آمده استنتاج می شود که انسانهای این دوره کاملاً با محیط جلگه ای خود سازش داده اند . در حدود ۷۵۰۰ سال پیش در منطقه جنوب غربی ایران و از جمله در استان ایلام و بخصوص منطقه دهلران تحولات شگرفی صورت گرفته که حاصل آن زندگی شهرنشینی و افزایش جمعیت و نوآوریهای عمده نظیر شروع آبیاری و ..... بوده است .

در حدود ۵۵۰۰ سال پیش از میلاد استفاده از آبیاری با متدهای پیشرفته تر و زراعت غلات اصلاح شده ساکنان منطقه را بسوی تمدن و مسیر تکامل اقتصادی کشانده است .

باید توجه داشت که در ارتباط با نحوه اسکان بشر چهارنوع عمده محل سکونت در جنوب غربی ایران و از جمله استان ایلام بشر زیر دیده می شود :

چشمه ها و قنوات شهرستان ایلام

روشهای توزیع و آزمایش آب در گذشته

در نقاط مختلف شهرستان ایلام در گذشته چشمه ها و قنواتی وجود داشته که از آنها برای شرب و آبیاری زمینهای کشاورزی استفاده می شد . هر چند بر اثر شهرسازی اکثر چشمه های شهرستان ایلام ناپدید و قنوات یادشده نیز متروکه شده اند اما بلحاظ اهمیت موضوع معروفترین چشمه ها و قنواتی که در قدیم الایام در این شهرستان موجود بوده اند معرفی میگردند .

الف : چشمه ها

درگوش ایلامي به چشمه کيني (kayni) گفته مي شود ، مهمترين چشمه هاي شهرستان ايلام عبارتند از : کورگه ، چنار ، بي بي ، باخ شاوان (باغ شعبان) کيني قل قل ، آغازيوا ، کيني بيمار ، کيني انجير ، کيني کچله (کچله درگوش محلي به ظروف گلي وسفالي اطلاق مي شود .)

ب : قنوات

۱ - قنات نام دنانان ۲ - قنات آزلوار

۳ - قنات چشمه قنداقه (خناخه) ۴ - قنات سراب عطش

تاريخ دقيق حفرقنوات مذکورمشخص نيست اما ريش سفيدان ومعمرين محلي به نقل ازاجدادخودتاريخ حفرقنوات رامربوط به عهدگاوريا گبر (شايدمنظورانسانهاي اوليه ساکن دراين منطقه که داراي دين زردشتي بوده اندباشد .) مي دانند .

ياداوري مي شوداستان ايلام ازغنای تاريخي قابل توجهي برخورداراست ودراين منطقه چشمه هاي پرآبي جريان داشته تاآنجاکه برخي ازسياحان که درگذشته ازاین محل دیدن کرده اندازآب گواراي چشمه هاي ايلام يادنموده اند .

اصطلاحات وواژه های مربوط به آب وآبياری :

درگوش ايلامي آب را آو (av) وجشمه را کيني (kayni) مي گویند .

بررسیهاي بعمل آمده نشان مي دهدکه درگذشته استفاده ازآب نهرها ، چشمه هاوقنوات باهدف آبياري اراضي کشاورزي طبق رسوم خاصي انجام مي شدکه درايندباواژه هاواصطلاحات وگوش محلي مربوط به آب وآبياري آشنامي شويم :

• آو = آب

• آوبش = تقسيم آب ، توزيع آب

• پشارآو = مقدارآبي که پس ازآبياريدرانتهاي مزرعه جمع مي شدوازان براي آبياري زمين همجواراستفاده مي گرديد
• تال = جوي منشعب ازنهروجشمه اصلي ، جوب فرعي

• آومال = غرقابي کردن مزرعه ، آومال نيزبه نگهباني که ازسوي صاحبان زمينهابراي نگهباني مزرعه برروي تال (جوب فرعي) گذاشته مي شد ، آومال گفته مي شد ، درعين حال کسي که درغرقاب نمودن مزرعه فعاليت داشت به همين نام خوانده مي شد .

• بنه جويابنه بنه جوب = نهراصلي ، چشمه اصلي

• ميرآو = ميراب

• آويار = آبيار

تعيين مدت آبياری :

درازمنه قديم چون ساعت کمياب وگاه ناياب بوده لذا براي تعيين مدت آبياري درقطعات کوچک ازسايه درختان ياسايه بيل استفاده مي گرديدوبراي آبياري اراضي کشاورزي وسيع ازطول نيمروزوباشبانه روز بهره گيري مي شد . روش توزيع آب درگذشته :

برای توزیع عادلانه آب در گذشته از چوب استفاده می شد ، بدین ترتیب که در ابتدای هرتال (شاخه فرعی) تخته سنگهایی قرار می دادند و فاصله بین دو تخته سنگ را به وسیله قطعه ای چوب مشخص مینمودند و در کف (حداقل بین تخته سنگها) نیز سنگ دیگری قرار می دادند و عمق آب خروجی نیز به وسیله چوب مذکور اندازه گیری می شد و با اندکی جابجایی در تخته سنگها آب را کم و زیاد می کردند .

توزیع عادلانه آب بانظارت و به وسیله میرآو (میرآب) انجام می شد و از سوی صاحبان زمینهای زراعی اشخاص که به آنان اموال نیز اطلاق می شد برای جلوگیری از کم و زیاد کردن آب می گماردند .

نحوه لایروبی بینه جو (بینه چوب) :

عملیات لایروبی بینه چوب (نهرومسیر چشمه اصلی) را اصطلاحاً کار جومی نامیدند .

کار لایروبی بینه چوب در اوایل فصل زراعی (هر سال یکبار) به وسیله عموم کشاورزانی که از بینه جوا استفاده می کردند انجام می شد .

صاحبان زمینهایی که در محل نبودند و یا بعلت کهنوت سنونداشتن فرزند پسر قادر به مشارکت در کار نبودند ، مجبوره تأمین نهار کارگران و شرکت کنندگان در کار جوی بودند که این نوع پذیرائی را (خرج کشیدن) می گفتند .

نحوه آزمایش و تشخیص آب سبک و سنگین :

معروف است که در گذشته حکام و والیان ایلام و پشتکوه غالباً آب چشمه های آغازیوا (آغازیوانام یکی از زنان والی ایلام و پشتکوه است که خان والی این نام را بر روی چشمه مذکور گذاشته است) کینی بیمار و بدوله برای شرب استفاده می کردند چرا که معتقد بودند که آب این سه چشمه بر سایر چشمه ها رجحان و برتری داشته ، لذا آنرا سبک می دانستند .

تشخیص آب سبک از سنگین بدین صورت بود که یک ظرف مشخصی را از آب هر یک از چشمه ها پر کرده معادل هر یک را پارسنگ می گذاشتند و این عمل را بر روی آب هر یک از چشمه ها تکرار می نمودند . لذا آب هر چشمه ای که پارسنگ کمتری بر میداشت آنرا آب سبک می دانستند و چون آب چشمه های آغازیوا ، بدوله (درمهران) و کینی بیمار سبکتر تشخیص داده شد بود آب این چشمه ها را برای شرب خانواده والیان مورد استفاده قرار می گرفت . گفته می شود فرماندارانی که در گذشته به حکومت ایلام منصوب می شدند از آب چشمه های فوق بخصوص چشمه بدوله درمهران که آب گوارائی داشته برای شرب استفاده می نمودند .

تونل و قنوات :

در جای جای استان ایلام قنوات متعددی وجود دارد که قدمت تاریخی آنها کثراً (به گفته آگاهان و معمرین) به دوران قاجاریه برمیگردد که در اینجا اسامی و برخی مشخصات تعدادی از قنوات شناسائی شده به نظر می رساند .

۱. قنات سراب عطش :

این قنات که در شمال شرقی شهر ایلام واقع شده از دامنه ارتفاعات قوچعلی شروع و تا پارک ملت (پارک سراب) ادامه دارد .

آثار سطحی این قنات طی سالهای گذشته بدلیل بخشی از منطقه پارک و فضای سبز توسعه شهر از بین رفته اما آب آن در مظهر قنات به مصرف فضای سبزی رسی و در گذشته آب آشامیدنی بخشی از شهر ایلام از این قنات تأمین می شده است .

اظهار نظر آگاهان حاکیست که قسمتی از آب این قنات که در دوره قاجاریه حفر شده بوسیله تنبوشه (سیفون)

به میدان مرکزی شهر انتقال و از فواره های سنگی تعبیه شده در میدان ، خارج می شده است .

معمربین تصریح می کنند که بخشی از آب قنات سراب عطش بوسیله تنبوشه به اداراتی که سابقاً در اطراف میدان مرکزی شهر (۲۲ بهمن فعلی) مانند ژاندارمری ، تلگراف خانه ، قلعه والی قرار داشته اند منتقل و شعبه ای دیگر از آن به قلعه علی قلی خان والی واقع در جنوب شرقی شهر ایلام هدایت می شده است .

۲. قنات چشمه قنداقه :

این قنات طبق اظهار نظر مدیریت میراث فرهنگی استان و اهالی ، در دوره قاجاریه و در زمان حکومت والیان پشتکوه حفاری شده است . از آنجائیکه مظهر این قنات محلی بنام قنداقه بوده به همین سبب به چشمه قنداقه معروف بوده و آب آشامیدنی اهالی این محل در گذشته از همین چشمه تأمین می شده است.

قسمتی از آب آن نیز به ادارات سابق مانند طرق (راه و ترابری) ژاندارمری ، تلگراف خانه ، فرمانداری ، فلاحی (کشاورزی) هدایت و سالهای بعد نیز آب خزینه حمامهای یادگاری و بیطرف از آب چشمه قنداقه تأمین می شده است . برخی از اهالی واقع در مسیر این قنات در گذشته در زیرزمینهای هلالی و جناقی شکل خود نیز آب انبار (حوض سنگی) احداث و آب را به زیرزمین خود هدایت می کردند که سرریز آب حوضهای سنگی از خانه ای به خانه ای دیگر جریان داشته است .

توضیح اینکه تاکنون آثاری از زیرزمینها و حوضهای سنگی باقی نمانده است .

گفتگو با مثنی ۱۱۰ ساله ایلامی

آقای حسین رحمتی مثنی ۱۱۰ ساله و روشندل ایلامی که حدود ۸۰ سال بکار مثنی گری و حفر چاه اشتغال داشته می گوید که در ایام نوجوانی به علت بیماری ، بینائی خود را از دست داده و در این مدت ضمن حفر چاههای متعدد تأمین آب شرب برای اهالی در زمینه لایروبی قناتهای سراب عطش ایلام فعالیت داشته.

وی در خصوص آلات ، ادوات و ابزار حفاری گفت در آن زمان هیچگونه وسایلی وجود نداشته و به علت نبود راههای ارتباطی با شهرهای پیشرفته با استفاده از چرم گاو سطلهای چرمی ، می دوختیم و برای بالا کشیدن خاک و گل حاصل از حفاری چاهها از آنها استفاده می شد و این اواخر که نوعی لاستیک به ایلام وارد شد آنها را تبدیل به سطل (دلو) می کردیم .

وی کلنگ کوچک و بیلچه و رسن (رسن نوعی طناب است که از موزیافته می شود) را از ابزار و وسایل دیگر حفاری دستی ذکر کرد .

این مثنی روشندل در خصوص فعالیتهای خود و قیمت هر متر چاه گفت : در اوایل کار بابت هر متر چاه مقادیری گندم و جو و حبوبات دریافت میکردیم و سپس اجرت حفر چاه به پول تبدیل شد و بیاد دارم که در ازای یک گز (یک متر) سکه های ده شاهی و یک ریالی و پنج ریالی دریافت میکردیم که این اواخر قیمتها افزایش یافت . آقای رحمتی درباره وضعیت تأمین آب اهالی شهر ایلام در گذشته گفت : در قدیم ایلام جمعیت کم بود و لوله کشی وجود نداشت و از سویی دیگر چشمه های متعددی وجود داشت که آب شرب مردم را تأمین میکرد و ساکنان بعضی از مناطق که به آب چشمه دسترسی نداشتند مبادرت به حفر چاه میکردند که در بعضی از مناطق چاههای ۳ تا ۵ متری و در نقاط مرتفع چاههای ۱۰ تا ۲۰ متری آب مورد نیاز خانوارها را تأمین میکرد و از سویی دیگر آب قنات سراب عطش که از دامنه ارتفاعات قوچعلی سرچشمه میگرفت با استفاده از تنبوشه قلاع و ساختمانهای کشاورزی ، فرمانداری ، مالیه ، ژاندارمری ، پست و تلگراف انتقال داده شده بود که در مسیر آن بعضی از مردم نیز قسمتی از این آب را به زیرزمین و حیاط منازل خود انتقال میدادند و از آن بعنوان سرداب استفاده می کردند .

ایشان بایان اینکه در این اواخر چاههایی با عمق ۳۵ متر حفاری نموده و در خصوص نحوه حفاری قنات گفت : برای این منظور ابتدا میله های چاه حفاری می شد و سپس با ضربه هائی که در عمق به دیواره چاه کوبیده می شد مسیر پشته (گالری) را تعیین و بدین ترتیب میله های چاه را به یکدیگر متصل میکردیم . این مثنی افزود با توجه به اینکه از نعمت بینائی محروم بوده و هستم و از آنجائیکه هیچگونه وسایل و ابزاری وجود نداشت فقط بوسیله کف دست پشته (گالری) را بررسی و بدینوسیله شیب ملایمی به قناتها میدادیم .

سابقه آبیاری در شهرستان مهران

بقیای آثار و بازمانده های تاریخی آب و اظهارات معمربین و مطلعین منطقه نشان از این واقعیت دارد که در گذشته های دور بخشی از اراضی مهران با استفاده از آب رودخانه کنجانچم و گاوی آبیاری می شده و باغداری و کشاورزی در مهران رونق داشته است .

آقای حاج غضبان خسروی بایکصدسال سن اهل مهران در این باره می گوید :

باتوجه به اطلاعاتی که ازاجدادمان بصورت سینه به سینه به مارسیده درگذشته ساکنان منطقه ، اراضی کشاورزی راآبیاری می کرده اندوباغداری وکشت انواع محصولات کشاورزی مانند گندم ، کنجد ، ماش صیفیجات و ... درمهران رواج داشته است .

وی تصریح کردنحوه اجرای دقیق پروژه های تأمین آب نظیرقنوات حکایت ازاطلاعات فنی پیشینیان داردوچنانچه دراطراف پروژه های تأمین که اخیراًاجراشده اندمطالعاتی صورت گیردمتوجه خواهیم شدکه گذشتگان درهمین منطقه مبادرت به اجرای پروژه تأمین آب نموده اندکه بعنوان نمونه می توان ازسدتاریخی مرزی بروی رودخانه گاوی یادکرد . وی گفت بقایای این سددرگذشته وجودداشته که متأسفانه اینک ازین رفته اماابنابراآنچه که ازاجدادخود شنیده ام درنزدیکی تنگه گاوی (نزدیکی سدانحرافی دردست اجرای گاوی) آثاریک سدوجودداشته که معمربین عقیده داشتندکه این سدقبل ازاسکندرمقدونی ساخته شده است ودریابادست آن درحوزه بخش ملکشاهی قلعه ای وجودداشته که گویا ملکشاه سلجوقی آنرابعنوان تفرجگاه زمستانی برای زینش ترکان خاتون بناکرده است . آقای خسروی درموردسایرانارتاریخی آب درمهران گفت دراین منطقه ۷ رشته تونل وفنات (بشرح زیر) احداث که برای حفرآنها ازوسایلی نظیرچرخ چاه ، دلوهای دوخته شده ازچرم گاوهمچنین بیلچه وکلنگ استفاده می شده است .

۱- تونل رضاآباد بر روی رودخانه کنجانچم :

این تونل که آثارآن درپائین دست تونل فعلی سدانحرافی کنجانچم (شهیدآل اسحق) مشاهده می شود دردوره قاجاریه وبه دستورغلامرضاخان والی ساخته شدکهآثارتونل ودهانه میله چاههای آن دردشت رضاآبادکاملأمشهوداست . به نظرمیرسدتأسیسات فعلی کنجانچم الگوگرفته شده ازهمان بندپوشالی وتونل قبلی است .

یکی ازاهالی که درامرحفاری تونل قبلی همکاری داشته می گویدکه تونل کنجانچم بطول ۵ تا ۶ کیلومتردرزمان حکومت احمدشاه وبوسیله والی پشتکوه وبه استادکاری شخصی بنام شمگه طی مدت شش ماه حفاری شده است این سد قسمتی ازآب رودخانه کنجانچم به وسیله یک سدپوشالی به داخل تونل منحرف وزمینهای زراعتی رستم آباد ، هرمزآباد وفرخ آبادمهران رامشروب نموده است .

این تونل به وسیله مقنی های اهل همدان ،کرمانشاه حفرشده است . درپائین دست این تونل به دستور غلامرضاخان والی یک آسیاب ساخته شدکه بوسیله آب تونل به چرخش درمی آمدومتعاقب آن توسط غلام شاه خان نیزیک آسیاب دیگرساخته شدکه بااستفاده ازسرریزآب آسیاب غلامرضاخان والی به حرکت درمی آمد . پس ازمدتی به علت خروج خان ازمنطقه قسمتھائی ازتونل تخریب گردیدکه شخصی بنام یاورکه دائی والی بوددرپائین دست تونل مبادرت به حفاری نهرکردکه بنام نهریاوری معروف شد .

۲- قنات فیلی (فیلیه) :

این قنات درسال ۱۳۰۸ به دستورغلامرضاخان والی درمحدوده اراضی جوچفت ومنصورآبادحفاری گردیدوحدود ۱۰۰ تا ۱۲۰ میله چاه دارد . طول آن حدود ۳ کیلومتراست که بدینوسیله آب تره کارقنات رابه اراضی کشاورزی زیردست منتقل می نمود . قنات به گونه ای احداث شده که آب باشیب ملایم جریان داشته ، متأسفانه به علت مرورزمان وعدم نگهداری ، غیرقابل استفاده شده است .

۳- قنات منصور آباد :

قنات منصورآبادنیزتوسط غلامرضاخان والی پشتکوه باهدف تأمین آب قسمتی ازراضی کشاورزی منطقه احداث گردیدوحدود ۴ کیلومترطول داردودارای ۲ شاخه جنوبی وشرقی با ۷۵ میله چاه است .

۴- قنات زیرکت :

این قنات درپائین دست اراضی منصورآبادوبدستورغلامرضاخان والی حفرشده است .

۵- تونل ، قنات وآسیاب امیرآباد :

این تونل به دستور غلامرضا خان والی در منطقه امیرآباد در بخش صالح آباد از توابع شهرستان مهران در دوران قاجاریه به منظور مشروب نمودن اراضی امیرآباد احداث گردید که از طریق يك سدپوشالی بخشی از آب رودخانه کنجانچم به این دشت هدایت می شد . علاوه بر آن آسیاب خان نیز به چرخش در می آورد .

بررسیهای بعمل آمده نشان میدهد که قنات امیرآباد در سال ۱۳۰۷ بدستور والی وقت با استفاده از نیروی انسانی و وسایل و ابزار اولیه نظیر کلنگ ، بیلچه ، سطل های چرمی و چرخ چاه حفر شده است .

در سنگ نبشته ای که مربوط به عهد غلامرضا خان والی است (این سنگ نبشته بطول ۲ متر و عرض ۱ متر در منطقه تخت خان از توابع بخش صالح آباد موجود است) بابت تاریخ حکومت والیان درباره اقدامات آنان و از جمله قنات امیرآباد مطالبی به رشته تحریر در آمده است که به لحاظ ارتباط با موضوع قسمتی از متن مذکور را با هم می خوانیم :
هو الله تعالی ، ..... بعد از وفات مرحوم حسن خان ، صفحات ثلاثه پشتکوه به مرحومان علیخان و احمدخان و حیدرخان انتقال یافته ، مرحوم حیدرخان جد غلامرضا خان والی و فتح السلطنه امیر تومان در سنه ۱۲۷۳ وفات نمود ، بعد از مرحوم مغفور حسین قلیخان والی تابه تراه ، به والی گری پشتکوه منصوب شده و اقدام در خدمات بدولت ابد مدت قاهره شاهنشاه عجم جاه شاه شهید ناصرالدین شاه قاجار نورالله مرقد و در زمان فرمانروایی حمزه میرزا امیر جنگ تابه تراه والی گری پشتکوه راهم به والی مرحوم محمت و در زمان حکمرانی امیرخان سردار از جانب دولت ابد مدت ، ملقب به جناب صارم السلطنه سردار اشرف و امیر تومان شده ، عمر شریف والی مرحوم ۶۸ سال بود و در زمان سلطنت مظفرالدین شاه نورالله مرقد در سنه ۱۳۱۸ وفات یافت . مقبره والی مرحوم ، در وادی السلام نجف اشرف است . والی مرحوم ابنیه متعدد بناماد از جمله قلعه و باغ و کاخ و حمام حسین آباد در سنه ۱۲۹۴ به معماریت استاد آقای کرمانشاهی و نظارت حاج محمدعلی شیرازی به انجام رساند و نخلستان و قلعه حسینیه را در سنه ۱۲۹۷ به معماریت استاد آقای کرمانشاهی و نظارت میرخلیل بیگ رشنوادی با تمام رسانده و بعد در سنه ۱۳۰۷ به معماریت استاد قنبر بیگ تفنگچی باشی ملکشاهی به حفر قنات امیرآباد و طوا حسین قیام و به اتمام رسانید و ..... در بخش دیگری از این سنگ نبشته بابت برخی دیگر از اقدامات والیان پشتکوه درباره قنات سرداریه (مله بازان) و قنات های آسمان آباد بدین شرح سخن به میان آمده است ..

در سنه ۱۳۲۵ در بدو جلوس سلطنت عادل محمد علیشاه به حکمرانی صفحه طرهان برقرار و در همین تاریخ به حفر قنات سرداریه مشهور به مله بازان به معماریت استاد حسین مقنی باشی اصفهانی با تمام و در همین تاریخ چند رشته در آسمان آباد که مشهور به اشرف آباد است به اتمام رسانید .

بگفته اهالی بابت برداری از تأسیسات فوق امیرآباد از نظر باغات و مزارع کشاورزی به دشتی معمور مبدل شده است . گفتنی است که سد انحرافی و ایستگاه پمپاژ امیرآباد در پائین دست سدپوشالی والی قرار دارد .

۶- قنات چالاب مهران :

حفر این قنات نیز مربوط به دوره قاجاریه و حکومت والیان پشتکوه است که در آن زمان آب يك حلقه چاه حفر شده را از طریق این قنات به اراضی کشاورزی منتقل می شده است و بخشی از آن نیز به مصرف تأمین آب احتشام خان والی می رسیده است .

با پایان یافتن حکومت والیان پشتکوه ، بین دو طایفه شوهان و باوه پیر محمد بر سر تصرف این قنات اختلاف روی داد که در سال ۱۳۱۷ قنات و اراضی کشاورزی اطراف ، بین دو طایفه مذکور تقسیم شد ولی این تقسیم بندی در سال ۱۳۲۹ به نتیجه رسید و طرفین دعوی بنحوی تقسیم راضی شدند .

۷- سد انحرافی مزی :

به گفته معمرین بخش ملکشاهی بر روی رودخانه گاوی و در محلی موسو به مزی در گذشته آثار يك سد انحرافی وجود داشته است . اطلاعات رسیده از گذشته (سینه به سینه) حاکیست که این سد در زمانهای قدیم که پسترو رودخانه گاوی بالا بوده ، بنا شده است و آب آن با استفاده از زنه‌های متعدد دشتی راکه علیخان کشته نام داشته آبیاری می نموده است .

۸- آسیاب آبی بانروشان

آسیاب مذکور از جمله بناهایی است که در شمال روستای بانروشان و در کنار رودخانه ای به همین نام وجود دارد و از نظر جغرافیایی در حوزه بخش صالح آباد واقع است

این بنا با استفاده از مصالح بومی نظیر سنگ و گچ احداث و تاکنون بارها بازسازی و دارای انبار و محل آسیاب گندم و جو و ذرت بوده و در آخرین مرحله به شکل یکی از منازل روستایی نوسازی شده سقف آن با چوب و کاهگل پوشش داده شده است

پره های چوبی و سنگ این آسیاب با استفاده از آب رودخانه بانروشان به چرخش در می آمده و در کنار آن حوضچه ای وجود دارد که به گفته اهالی سرریز آب آسیاب بدخل آن هدایت می شده است،

۹- کانال انتقال آب تنگ نیاز

در مدخل و ورودی دشت صالح آباد تنگه ای صخره ای و کوهستانی وجود دارد که بنام تنگ نیاز معروف است و آب رودخانه بانروشان از این تنگه عبور مینماید

اظهار نظر معمرین منطقه حاکیست که بمنظور تاءمین آب حمام خان و نیز آبیاری بخشی از زمینهای کشاورزی به دستور والی پشتکوه ، کانالی که با استفاده از سنگ و گچ (احتمالاً ساروج) در وسط ارتفاعات صخره ای با پرتگاهی کاملاً خطرناک ساخته شده که بعلت ریزش کوه از بین رفته و فقط قسمت بسیار کمی از این معماری در دامنه صخره قابل رویت است

در خصوص وجه تسمیه تنگ نیاز ، اظهار نظرهای متفاوت و ضد و نقیضی ابراز ، برخی معتقدند که یکی از کارگران بنام نیاز در حین ساخت کانال از صخره سقوط نموده و لذا بنام تنگ نیاز معروف شده است .

آثار و ابنیه های تاریخی آب در شهر باستانی دره شهر در جنوب غربی شهر فعلی دره شهر از توابع استان ایلام بقایای یک شهر بزرگ باستانی وجود دارد که کارشناسان قدمت آن رابه دوران ساسانی اسلامی تخمین زده اند .

نگاهی هر چند گذرا و شواهد موجود نشان می دهد که این شهر زمانی از تمدن درخشانی برخوردار بوده و از نظر کشاورزی و بازرگانی با توجه به جریان رودخانه های پرآبی نظیر سیمره و سراب دره شهر از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده است . برخی از تحقیقات بعمل آمده توسط کارشناسان و محققین نشان میدهد که این شهر زمانی با داشتن حدود ۲۰ هزار نفر سکنه در زمان حکومت آل بویه (احتمالاً سال ۲۵۸ هجری) بر اثر یک زلزله مخرب ویران شده است . در جایجای این خرابه باستانی ، ساختمانها ، آثار و ابنیه های فراوانی وجود دارد که عموماً با مصالح ساختمانی محلی مانند قلوه سنگ ، سنگ لاشه و گچ که در منطقه به وفور یافت می شود ساخته شده اند .

در خرابه های شهر باستانی که در عین حال وبه اشتباه از آن بنام شهر باستانی ماداکنویاد می شود آثار و ابنیه های تاریخی آب مانند پل بند ، چاه ها و شبکه های توزیع آب وجود دارد .

بگفته کارشناسان میراث فرهنگی در معابر ، خیابانها و کوچه های این شهر باستانی و مخروبه تنبوشه هائی که نشانگر توزیع آب است وجود دارد که به علت ویران شدن شهر ، آثاری از تنبوشه ها در عمق خرابه ها مشاهده شده است . همین کارشناسان میگویند چاههایی که در میان خرابه های این شهر باستانی دیده شده یا باهدف تأمین آب شرب حفاری شده یابه عنوان چاههای جذبی برای دفع فاضلابها مورد استفاده قرار می گرفته است . آثار و ابنیه های تاریخی آب :

۱- پل بند شهر باستانی دره شهر

یکی از آثار و ابنیه های تاریخی آب موجود در شهر باستانی دره شهر قسمتی از یک بند عظیم است که متأسفانه در حال ویرانی است .

این پل بند بر روی مسیلهی ساخته شده که از میانه شهر باستانی دره شهر می گذرد . پل بند مذکور متأسفانه به علت مرور زمان و بی توجهی در حفظ و نگهداری آن و نیز به علت جریان سیلابی مسیل منهدم و تازمان تهیه این گزارش حدود ۵۰ متر آن باقی مانده است و بیم آن میرود که باقیمانده آن نیز ویران شود .

بنظر میرسد که این پل بند همزمان و یادراج تمدن و اقتدار شهر باستانی دره شهر با مصالح ساختمانی قلوه سنگ لاشه و ملات ضخیم گچ به سبک زیبایی ساخته شده است .

ارتفاع پلیند حدود ۲ تا ۳ متر و عرض آن حدود ۴ متر می باشد .

سقف این بنای ارزشمند از نوع قوسی است که برای ساخت آن ردیفهای سنگ لاشه و قلوه سنگ چیده شده و بین هر ردیف با ملات ضخیم گچ پخش داده شده است و ضخامت تقریبی سقف تا بالاترین نقطه حدود ۲ متر است . مشخصات تقریبی این پلیند در دستورالعمل اجرایی پیشنهاد ثبت آثار فرهنگی ، تاریخی درج شده است .

الف : معیارهای ثبت :

این پلیند به دلیل ویژگیهای منحصر بفرد ، سبک معماری و ... اکثر معیارهای ثبت مندرج در دستورالعمل اجرایی پیشنهاد ثبت آثار باستانی و تاریخی را دارا می باشد .

ب : شناخت بنا :

۱ - موقعیت طبیعی :

پلیند شهرستانی دره شهر بر روی مسیله که ازمیانه این شهر میگذشته بنا شده و از لحاظ موقعیت طبیعی و شرایط اقلیمی این پلیند و بطور کلی شهرستانی دره شهر در دوره ای که اطراف آن را ارتفاعات و تپه های بلندی قرار داد واقع شده است . در گذشته رودخانه سراب دره شهر ازمیانه آن عبور کرده است .

آب و هوای این منطقه در زمستان سرد تا معتدل و در تابستانها تقریباً گرم است و جریان رودخانه پر آب و معروف سیمره به این منطقه اهمیت ویژه ای داده است .

از لحاظ خصوصیات زمین و زلزله خیزی بر اساس پهنه بندی لرزه خیزی ایران ، منطقه دره شهر در زون لرزه خیزی متوسط به بالا قرار گرفته است . این زون به لحاظ ساینماتیک تحت اثر زون گسل راندگی زاگرس که در شمال حوزه به موازات محور طاق دیس کبیر کوه قرار دارد می باشد .

بر اساس تاریخچه زمین لرزه های دوره ۱۹۰۰ تا ۱۹۹۰ میلادی ، تنها یک زمین لرزه با بزرگای موج حجمی ۴ / ۷ ریشتر در ۱۸۰ کیلومتری شمال شرقی سایت ثبت شده است و مابقی زمین لرزه ها که اکثر آذر سالهای ۱۹۰۰ تا ۱۹۹۱ میلادی رخ داده کمتر از ۶/۵ ریشتر بوده که بزرگترین آنها در فواصل بیش از ۱۵۰ کیلومتری رخ داده است . از سال ۱۹۶۳ به بعد زلزله ای با شدت بیش از ۵/۶ درجه در مقیاس امواج درونی زمین (ریشتر) در شعاع ۲۰۰ کیلومتری رخ نداده است .

تاریخچه کامل زمین لرزه های دوره دستگاهی و زمین لرزه تاریخی منطقه بر اساس شعاع تأثیر حدود ۲۰۰ کیلومتری محل دره شهر مورد بررسی و جمع آوری قرار گرفته است که از عرض جغرافیایی ۳۱ تا ۳۵ و طول جغرافیایی ۴۵ تا ۴۹ ۵۰ شامل می شود . ایلام ، کرمانشاه و خرم آباد هم در زون تأثیر ناحیه ساینماتیک دره شهر قرار دارد . شدیدترین زلزله تاریخی در ناحیه ساینماتیک دره شهر (شعاع ۲۰۰ کیلومتری) در سده هفدهم پیش از میلاد بیان شده است که بزرگای آن ۷/۶ ریشتر در فاصله حدود ۱۳۰ کیلومتری سایت بوده است .

۲ - موقعیت فعلی :

پلیند مذکور که در میانه تقریبی شهرستانی دره شهر قرار دارد در حال حاضر در جنوب غربی شهر فعلی دره شهر از توابع استان ایلام واقع شده است و موجب تسهیل در تردد و عبور و مرور ساکنان قدیمی شهرستانی دره شهر که در دوسوی مسیل سکونت داشته اند شده است .

می توان گفت که پلیند فوق در مجموعه شهرستانی دره شهر از نظر ارتباط سکنه نقش ارزنده ای داشته است . بقایای این پلیند نشان میدهد که از آن بعنوان یک دیوار ساحلی برای مسیل رودخانه دره شهر استفاده می شده است .

۳ - تاریخچه و اسم حقیقی بنا و اسمی که به آن شهرت دارد :

بنابه گفته کارشناسان ، مورخان و بنا بر آنچه که در برخی کتب و آثار آمده است شهرستانی دره شهر به دوران ساسانی اسلامی است و لذا پلیند مذکور یا همزمان با ساخت این شهرستانی و یاد اوج عزت و اقتدار آن ساخته شده بنا بر این تعیین قدمت آن به عهد ساسانی اسلامی حدسی مقرون به صحت است . نوشته ها و تحقیقات بعمل آمده

حاکمیت که این شهر با داشتن حدود ۲۰ هزار نفر سکنه در زمان حکومت آل بویه (احتمالاً ۲۵۸ هجری) بر اثر زلزله ای مخرب ویران شده است .

این بنای ارزشمند نشان از تمدن ، غنای فرهنگی مردم آن عهد اردویی توان اطلاعات جامعی از تاریخ معارف انسانی و علوم و فنون بخصوص سبک معماری در آن جستجو کرد .

در رابطه با اسم آن باید گفت از آنجائیکه در گذشته بخصوص در محل از شهر باستانی دره شهر به غلط بنام ماداکتویادمی شود . لذا بعضی پلیندمذکور را بنام پل یا تونل ماداکتومی شناسند .

۴ - مشخصات بنا (عوامل و عناصر تشکیل دهنده) :

شکل کلی ، مصالح ساختمانی و طرزیکاربرد آنها ، پلیندشهر باستانی دره شهر قوسی شکل است و با مصالح ساختمانی قلوه سنگ ، سنگ لاشه و گچ که به وفور در منطقه یافت می شود ، ساخته شده است . دیوارهای این پلیند از مصالح فوق ساخته شده و سقف آن نیز قوسی شکل و با همین مصالح احداث شده اند. برای ساخت طاق قوسی شکل ردیفهای سنگ لاشه و قلوه سنگ چیده شده و بین هر ردیف با ملات ضخیم گچ پوشش داده شده که ضخامت تقریبی سقف حدود ۲ متر تخمین زده می شود .

۵ - نوع بهره برداری و خصوصیات بارز آن :

این پلیند که بر روی مسیل ساخته شده برای سهولت در تردد ساکنان این شهر باستانی که در دو سمت مسیل سکونت داشته اند ساخته شده و دیوارهای مستحکم آن به عنوان دیوار ساحلی و سیلیند نیز عمل میکرده اند . سبک معماری کم نظیر و استفاده از مصالح ساختمانی محلی (سنگ و گچ) از جمله خصوصیات بارز این بنای ارزشمند است .

۶ - عوامل تزئین کننده بنا و نوع آن :

در حقیقت باید گفت که بنای پلیند و سبک معماری بکاررفته در آن خود عامل مهمی در تزئین و زیبائی شهر باستانی دره شهر است .

۷ - نوع مالکیت بنا (وقفی ، دولتی ، خصوصی و بلاصاحب) :

همانطوریکه اشاره شده این پلیند در داخل شهر باستانی دره شهر که جزو آثار ملی است واقع شده است به عبارت دیگر خرابه های این شهر باستانی که حدود ۶۰ هکتار مساحت دارد کلاً در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است .

۸ - اقدامات انجام شده در مورد حریم بنا :

تمام خرابه های شهر باستانی دره شهر تعیین حریم شده اما پلیند فوق تعیین حریم نگردیده است .

۹ - توضیحات ضروری و اختصاصی بنا و مشخص کردن ویژگیها :

پلیند موجود در داخل شهر باستانی دره شهر از جمله بناهای چشمگیر و ارزشمند در این محوطه باستانی است ، سبک زیبای معماری ، بکاربردن مصالح ساختمانی محلی (سنگ و گچ) طاق قوسی شکل ، نحوه چیدن ردیفهای سنگ در طاق و دیوارها و استفاده از ملات ضخیم و گچ در بین ردیفهای سنگ ، جلوگیری از هجوم سیل با استفاده از این پلیند داخل شهر باستانی در گذشته ، هدایت آب رودخانه سراب دره شهر به اراضی پائین دست از جمله ویژگیهای فرهنگی ، تاریخی ، هنری و معماری پلیند می باشد .

ج - اشاره به اقداماتی که در دوره های گذشته بر روی بنا انجام شده است :

۱ - دخل و تصرف انجام و مشهود بنا :

دراثرمرورزمان ، جریان سیلاب و بی توجهی درامریازسازی و حفاظت درآستانه ویرانی وانهدام کامل است وتاکنون بخش مهمی ازآن نابودشده یجزویرانی تدریجی دخل وتصرف درآن مشهودنیست .

۲- تعمیرات گذشته :-

۳- تعمیرات متأخر :

۴- کاربری موجودویشنهادی بنا :

درحال حاضریناهیچگونه کاربری نداردامادرصورت بازسازی وحفاظت ونگهداری می توان به آن کلریری های زیر داد :

- بابازسازی پلبندوبرداشتن کف مسیل ازنسنگهاوشن وماسه می توان قسمتی ازیسلاهای خسارت باری که هرساله خرابه های شهر دره شهرونیزشهرفعلی دره شهرراتهدیدمی کندبه خارج از منطقه هدایت نمود .
- درصورت بازسازی می توان ازهمین مسیل قسمتی ازآب سراب دره شهرراجهت آبیاری اراضی کشاورزی پائین دست انتقال داد .

- درصورت بیبازسازی می توان این اثرراکه مبین بارغنی فرهنگی ، تاریخی ونشانگرگوشه ای ازفعالیت دست ساختههای پیشینیان است برای آیندگان حفظ کرد .

۲- پل تاریخی گاومیشان :

گاومیشان پلی است زیبا ، حیرت انگیزکه آثاروقایع آن درپائین دست تلاقی دورودخانه سیمره وکشکان بچشم می خورد . تحقیقات بعمل آمده نشان می دهدکه فنداسیونهاوبطورکلی بنای اولیه این پل مربوط به عهدساسانیان ودیوارهاوقوسهای جناقی ودهنه های بزرگ آن متعلق به دوران اسلامی است .

پل گاومیشان که درحوزه شهرستان دره شهرقرارداردیکي ازراههاومعابر مهم باستانی عهدساسانیان بوده که این منطقه رابه پلدخترمرتبط می ساخته است .

پل مذکوردارای ۵ دهنه بوده که اکنون فقط يك دهنه آن سالم باقی مانده است .

نگاهی هرچندگذرابه نحوه ساخت وسازفنی وبیچیده آن گویای این واقعیت است که دهنه های پل بگونه ای احداث شده که باجریان آب رودخانه هماهنگی کامل داشته که این امروسایرویزگیهامنجمله زمین شناسی پی پل ، کیفیت ومصلح اجرائی آن سبب شده که پل گاومیشان ازنظر اهمیت ساخت وهنرمعماری درردیف پروژه هائی نظیرسی وسه پل ، پل خواجوو... قرارگیرد .

کارشناسان میراث فرهنگی ، پل گاومیشان رامشابه پل شادروان درشوشترمی دانندوبرای آن ازجهت تاریخی ، فرهنگی وهنرمعماری ارزش فراوانی قائل می باشند .

ازآنجائیکه رودخانه سیمره درطول تاریخ وبویژه درفصول پرآبی ، رودخانه سیلابی وطغیانی بوده لذاچشمه طاقها بگونه ای ساخته شده که بعنوان موج شکن های قوی دربرابرسیلابهاوامواج سهمگین عمل می نموده بطوریکه دیواره پایه ها پس ازسالهای متمادی پایداربرجای مانده است .

درخصوص جریان خروشان آب رودخانه سیمره درازمنه گذشته بایدگفت که کثرت طاقها ، ارتفاع پل ، طول وعرض ستونها وگستره شن وماسه درساحل رودخانه نشانگراین واقعیت ودلیلی برطغیان شدیدسیمره بوده است . پایه وتکیه گاههای اصلی پل مدوروقطورمی باشدومصلح بکاررفته درآن شامل سنگهای بزرگ تراشیده شده مکعب شکل (باباعادتقریباً مساوی) می باشدکه بصورت ردیفی بطرزماهرانه ای برروی یکدیگرچیده شده وپایه های اصلی پل رابوجودآورده وداخل پایه هاباقوله سنگ وزمینة ساروج اجراشده است .

به عبارت دیگرمصلح اصلی پل سنگ وساروج وسقف طاقها باآجرساخته شده است . طاقهای جناقی ، دالانهاوراهروهای این پل همگی ازآجرهائی به ابعاد تقریبی ۲۵ ۲۰ سانتی متری بناشده ونمای داخلی آن بوسیله ملات گچ مزین گردیده است .

در تشریح بیشتر ویژگی‌های هنرمعماری این بنا باید افزود که پل گاویشان دارای طاق‌ها و طاقچه‌های مسدود و باز ، دالان‌ها و موج شکن‌هایی است که دالان‌ها و طاق‌ها بوسیله راهرو یا چندپله به هم متصل شده که وجود پله‌ها و درگاه‌ها در میان دالان ستون میانی نشان می‌دهد که این پل فقط یک راه ارتباطی نبوده بلکه احتمالاً آن بعنوان یک کاروانسرای استفاده می‌شده است .

در فاصله تقریبی ۵۰۰ متری پل و روی صخره‌های سنگی سواحل راست و چپ رودخانه پلکان‌هایی موجود است که احتمالاً مربوط به دوران قبل از ساخت پل بوده که متأسفانه اکنون تعداد کمی از این پله‌ها باقی مانده است . از ظاهر پل چنین استنباط می‌شود که در ادوار بعد از ساخت مورد مرمت و بازسازی قرار گرفته است .

هنری اولینسون مشاور نظامی ارتش انگلیس درباره این پل می‌نویسد :

حدود ۸ مایلی شرق سیمره پل قدیمی بنام پل خسرو وجود داشته است که آثار دو تازاپایه‌های آن هنوز به چشم می‌خورد .

از مشاهده وضع ظاهری آثار این پل کاملاً پیداست که هم‌زمان باشهر سیمره و شیروان ساخته شده است . پله‌ها که هم اکنون بر روی سیمره قرار دارند یکی از بهترین پله‌هایی است که در ایران وجود دارد و آن را حسین خان والی بزرگ و معروف لرستان به سال ۱۰۰۸ ه . ق تعمیر نموده است و طول آن ۱۶۵ گام می‌باشد . در خصوص نام و وجه تسمیه این پل گویند که گاویشان از گاماشان که تحریفی از گاماس یا گاماس آب که سرچشمه اصلی رودخانه سیمره است ، برگرفته شده است .

واژه گاماس از دو کلمه گا به معنی گاو و ماس به معنی ماهی (ماس در اصطلاح محلی به ماست گفته می‌شود) تشکیل گردیده است .

اهالی منطقه از گاویشان بعنوان گاویشو یا گامیشو یاد می‌کنند و بعضی برای باورند که در زمانهای قدیم گاویشویی نرجفت خود را گم کرده و برای یافتن آن در تمام غارها و دره‌ها به جستجویی پردازد و سرانجام آن را در غاری در همین محدوده پیدامی کند و از آن پس این پل و منطقه اطراف آن را گامیشو یا گاویشو نامیده اند .

بعضی از مورخان برای اعتقادند که پل گاویشان در سال ۲۳۴ ه . ق بر اثر زلزله‌ای که مهرجان قذق (دره شهر کنونی) را ویران کرده از بین رفته که جداشتن پل از یکدیگر و پراکندگی آن می‌تواند دلیلی بر صحت این ادعا باشد . در همین حال گفته می‌شود که در دوران معاصر (دوران رضاخان) طایفه‌ای از لرستان قصد حمله و تصرف دره شهر را داشته اند که ساکنان دره شهر برای جلوگیری از حمله احتمالی دشمن مبادرت به تخریب پل گاویشان نمودند که چنین باوری نمی‌تواند مقرون به صحت باشد .

به گفته اهالی در قسمت انتهایی پل بطرف لرستان سنگ نبشته‌ای وجود داشته که جستجویی برای یافتن آن بجائی نرسیده است .

واقعیت مسلم این است که این پل مهم و ارزشمند تاریخی بر اثر مرور زمان ، طغیان رودخانه و عوامل جوی و انسانی در حال تخریب کلی است و چنانچه برای بازسازی آن اقدامی بعمل نیاید قطعاً در آینده کمترین اثری از آن بجای نخواهد ماند .

۳- قنات فاضل آباد :

در دامنه تپه‌های واقع در نزدیکی روستای فاضل آباد از توابع شهرستان دره شهر ۲ رشته قنات وجود دارد که اهالی از آن بعنوان (کاریز بالا و کاریز پایین) نام می‌برند . آبدهی قنات‌های مذکور که به مصرف کشاورزی می‌رسد در فصل تابستان و پائیز کاهش می‌یابند .

سالخوردگان محلی به نقل از پدران و گذشتگان خود می‌گویند که کاریزهای فوق پیوسته وجود داشته و تاریخ حفر آنها مشخص نیست .

۴- پل تاریخی چم نمشت :

این پل در عهد ساسانیان بر روی رودخانه سیمره (واقع در شهرستان فعلی دره شهر) ساخته شده و در محل از آن بعنوان پل چم آب برده یاد می شود .

از این پل جزئیات زیادی چند پایه ویران شده اثری بجای نمانده و به مرور زمان و بعزت طغیان رودخانه سیمره از بین رفته است .

ابودلف جهانگرد عرب که در سال ۳۴۱ هجری قمری در سفر به این منطقه از روی پل فوق عبور کرده از آن بعنوان یک پل بزرگ و زیبا و عجیب و دو برابر پل خانقین یاد کرده و باقوت (مترجم سفرنامه ابودلف) پل چم نمشت را از عجایب پلهای عالم ذکر کرده است (برگرفته از یکی از تألیفات جناب حمید ایزدپناه) بنابراین آنچه که در تألیف فوق آمده است این پل ۱۸ دهنه داشته که اندازه دهنه هر طاق یا فاصله بین دو پایه ۱۵ متر است و طول تمام پل بیش از ۲۷۰ متر بوده است .

اندازه هر پایه ۹۶ متر و داخل یکی از پایه ها کناره شمالی توخالی و طاق زده است که عشا برهنگام قشلاق برای کاهدانی یا جای احشام خود از آن استفاده می کرده اند . تخته سنگهایی که در ساختمان پایه ها بکار رفته تا یک متر عرض و بیش از یک متر طول دارند .

۵ - نهر ماژین :

ماژین یکی از دهستانهای تابعه شهرستان دره شهر از توابع استان ایلام است که آثار یک دژ باستانی و بقایای یک شهر در اطراف آن وجود داشته است . آب این شهر طبق شواهد موجود با استفاده از یک نهر بزرگ تأمین می شده است . در کتب آثار باستانی و تاریخی لرستان در این باره آمده است :

در ساحل جنوبی سیمره آثار یک دژ بزرگ و باستانی و ساختمان یک شهر در اطراف آن دیده می شود . تمام این آثار از قلوه سنگ و گچ است . مسیر نهر بزرگ که از کوه کبیرکوه (کور) سرچشمه می گرفته ، تأمین می شده است . این نهر در بستری بعمق ۲۰ متر جاری است و بیشتر آب آن در زمین شنی فرو میرود و ممکن است این آثار از عهد ساسانیان بجای مانده باشد .

۶ - حوض های سنگی تنگ بهرام چوبینه :

در فاصله ۲ کیلومتری شرق تنگه شیخ مکان (شیخ ماخو) تنگه ای بنام تنگه چوبینه وجود دارد که گفته می شود اقامتگاه و شکارگاه یکی از سرداران ساسانی بنام بهرام چوبینه بوده است .

بر روی ارتفاعات صعب العبور این تنگه صخره ای ، آثاری تاریخی از جمله حوض هایی کنده شده از کوه وجود دارد که قدمت آن مربوط به عهد ساسانیان است .

یکی از حوضهای کنده شده از کوه ، حوضی است که در مقابل یک دژ و با هدف ذخیره آب ساکنان دژ کنده شده است .

۷ - آسیاب باستانی شیخ مکان :

از گذشته های دور نزدیک آسیاب های متعددی در گوشه و کنار استان ایلام وجود داشته که آثار و بقایای برخی از آنها در مناطق مختلف این استان بچشم می خورد .

مهمترین آسیاب موجود در استان ایلام آسیاب تنگه شیخ مکان (شیخ ماخو) است که قدمت آن به دوره اسلامی تخمین زده شده است .

این آسیاب در تنگه صخره ای شیخ مکان و در نزدیکی روستایی به همین نام که از توابع شهرستان دره شهر است قرار دارد و راه دسترسی به آن از میانه روستای مذکور عبور می کند .

سبک بنای آسیاب که مبین هنر معماری هنرمندان آن عصر است با استفاده از سنگ و ساروج ساخته شده است . هر چند قسمت هایی از این بنا به علت جریان سیلاب و گذشت ایام تخریب شده اما پایداری آن داشت که مقاومت آن با استفاده از مصالح سنگ و ساروج ساخته شده ، مبین استحکام و هنر معماری دوره اسلامی است لذا با توجه به اهمیت تاریخی و سبک معماری مرمت و بازسازی آن اجتناب ناپذیر است ، در غیر این صورت طولی نخواهد کشید که

کمترین اثری از آن باقی نخواهد ماند زیرا همانطوریکه اشاره شد به این اثر تاریخی - باستانی لطمات و خسارات زیادی وارد شده است

این آسیاب از نظر شکل ظاهری به یک آتشکده شباهت دارد و اندازه سطح داخل آن ۳ × ۶ متر و بلندی طاق گنبدی آن ۵ متر است که سقف آن بوسیله چندطاق که بر روی پایه ساخته شده به یکدیگر متصل شده است. این بنا که کف آن بعلت جریان سیل پر شده است دارای ۲ اطاق است که بنظر میرسد یکی از آنها به انبار گندم و دیگری محل آسیاب کردن گندم بوده است و درب آن بسمت شرق بازمی شود و دیوار داخلی اطاقها با گچ اندود شده است. در تنگه شیخ مکان و در غرب آسیاب و بر روی ارتفاعات صخره ای و صعب العبور، دیواری از سنگ و ساروج ساخته شده که قدمت آن به دوره ساسانیان تخمین زده می شود.

گفته می شود که بر روی ارتفاعات تنگه چند اطاق نگهبانی برای حفاظت از قلعه شیخ مکان و پاسايرتأسیسات و نیز کنترل تردد و عبور و مرور کاروانها بنا شده که ارتباط با آنها از طریق پله هائی که بر روی صخره حجاری شده میسر شده است.

۸ - حوض سنگی اشتره :

این حوض در دره و دامنه صخره ای کوه اشتره در نزدیکی روستای دول گلاب واقع در بخش بدره از توابع شهرستان دره شهر قرار دارد.

حوض سنگی اشتره که نشان از هنر حجاری مردم عهد خود دارد با حدود ۱۶۵ سانتی متر طول و ۶۰ سانتی متر عرض و ۳۰ سانتی متر عمق در کف فرورفتگی کوه صخره ای اشتره تعبیه شده و قطرات آبی که از صخره چکیده می شود بوسیله شیاری که در یکی از اضلاع آن ایجاد شده هدایت می شود.

حوض مذکور از یک قطعه سنگ نسبتاً بزرگ بطرز ماهرانه ای تراشیده شده و بنظری رسد که افراد فرصت طلب و سودجو برای دستیابی به اشیاء عتیقه در اطراف آن به کندوکاو پرداخته اند.

برای تعیین قدمت تاریخی این حوض اطلاعات و مدارک مستندی (فعلاً) بدست نیامده اما بنا بر آنچه که سینه به سینه به سالخوردگان محلی رسیده این حوض در طول قرون متمادی در کوه اشتره وجود داشته است. گفتنی است که در دامنه کوه اشتره تپه های باستانی و تاریخی وجود دارد.

۹ - آب زمزم :

در نزدیکی بدره و در دره ای موسوم به (خرجابر) آبگیری بچشم میخورد که در نزد اهالی بنام زمزم معروف است. این آبگیر حدود ۳۰۰۰ متر مربع مساحت و در بعضی از نقاط حدود ۱۰ متر عمق دارد.

برخی از اهالی منطقه درباره این آبگیر اعتقاداتی افسانه ای دارند و بر این باورند که نیمی از این آب تلخ و نیمه دیگر شیرین و غیر قابل شرب است در حالیکه آب آن قابل شرب و گوارا می باشد.

آثار و ابنیه های تاریخی آب در شهرستان شیروان . چرداول

آشنایی با برخی از آثار تاریخی آب در بخش هلیلان :

در بخش هلیلان واقع در شهرستان شیروان و چرداول جدای از ۱۶۴ مجموعه باستانی شامل : تپه ، قبور ، زاغه و..... سازه های تاریخی آب شامل پل باستانی کر و دیت (پسر و دختر) تاسیسات تاریخی آب در قلعه سام (در ارتفاعات مشرف بر روستای چمبور فرخینوند) قنات تاریخی موسوم به قمش کهره ، قنات آخه نازار (نام حفار قنات) و قنات چشمه ماهی و نیز غار آبی سرآو در شمال روستای کهره ، کانال انتقال آب سرچم ، غار آبی دوش آب ، بانقلا و غیره وجود دارد که خلاصه گزارش برخی از این آثار را با هم می خوانیم :

۱- پل تاریخی کردویت :

در روستای باریکه در دهستان بیجنوند از توابع شهرستان شیروان ، چرداول و بر روی رودخانه سیمره پلی وجود دارد که قدمت آن مربوط به عهد ساسانیان است .

این پل که در منطقه ای بنام (سه پله) واقع است بنام کرودیت معروف است (درگوش محلی کر بمعنای پسر ودیت بمعنای دختر است) که پایه های آن با سنگهای بزرگ و سایر قسمتها از سنگ و گچ ساخته شده است . طول هر یک از پایه ها حدود ۱۷ متروپهنای هر یک نیز حدود ۶/۵ متر می باشد .

این پل که به سبک بسپارزیبائی ساخته شده دارای چهاردهنه است که پایه های اول (شرقی غربی) بر روی کوه بنا شده و دیگر پایه ها از سنگهای کف رودخانه بالا آمده اند .

پل کرودیت دارای چهارطاق بوده که اندازه دهنه هر یک از طاقها حدود ۱۱ متر می باشد که متأسفانه طاق دو چشمه آن بکلی ویران شده و سایر قسمتها نیز در آستانه تخریب قرار دارند .

این پل ارتباط بین لرستان و ایلام (فعلی) رامیسر ساخته است .

۲- خط انتقال آب کمول :

کمول یکی از روستاهای تابعه دهستان بیجنوند واقع در شهرستان شیروان ، چرداول است که در آن بقایای یک شهر باستانی مربوط به دوره ساسانی وجود دارد .

در آن زمان و بمنظور تأمین آب شرب سکنه با استفاده از تنبوشه های سفالی یک خط انتقال آب بطول تقریبی ۵۰۰ متر احداث شده و بدین ترتیب قسمتی از آب رودخانه سیمره به کمول انتقال داده می شده است .

۳- قنات کهره :

سوابق تاریخی این قنات مربوط به دوره قاجاریه است که حدود یک کیلومتر طول دارد .

با استفاده از قنات مذکور آب مورد نیاز استخر و کاخ ابوقدره از آبرفتهای دامنه ارتفاعات کهره تأمین می شده است .

۴- کانال تاریخی سرچم :

این کانال در محل به کانال برزو معروف است و بنا به اطلاعاتی که سینه به سینه به نسل حاضر انتقال یافته، طی قرون و اعصار گذشته وجود داشته و اهالی روستاها بر این اعتقادند که این کانال به دستور یکی از حکام وقت بنام برزو جهت انتقال بخشی از آب رودخانه خروشان و تاریخی سیمره و آبیاری اراضی دیم و مستعد هلیلان ، زمانی احداث شده که بستر رودخانه با اراضی همجواری اختلاف ارتفاع نداشته است .

این بناي تاریخی از محلی بنام تنگ حمام لان و از منطقه ای کاملاً سنگی شروع شده و با توجه به صخره ای بودن آن ، سازندگان این بنا با استفاده از سنگ در اندازه و قواره های مختلف قسمت شیبدار آنرا لاشه چینی کرده و با برداشتن مقداری از سطح سنگی و کوبیدن کف کانال با استفاده از نوعی ملات آنرا استحکام بخشیده و بدینوسیله از نفوذ آب بدخل درزهای سنگی جلوگیری کرده اند، کانال مذکور پس از عبور از قسمتهای سنگی و صخره ای شیبدار در ساحل رودخانه سیمره نمایان و بخشی از دیواره آن با سنگ و ملات لاشه چینی شده پس از پیچ و خمهای فراوان از دامنه تپه ها به سمت روستای سرچم فعلی امتداد یافته است و بدینوسیله مقدار قابل توجهی از اراضی حاصلخیز و دیم دشت هلیلان آبیاری شده است .

این اثر تاریخی با ایستگاه پمپاژی که طی سالیان اخیر احداث شده از مسیر مستقیم حدود (۵) کیلومتر فاصله دارد ، متأسفانه قسمت صخره ای این کانال که از دامنه ارتفاعات تنگ حمام لان می گذرد به دلیل ریزش کوه در دل خاک مدفون شده اما قسمتهایی از آن در ابتدای تنگه حمام لان ، حاشیه رودخانه سیمره و ادامه آن تا نزدیکی روستای یاد شده قابل رویت است و در بعضی موارد در مسیر خاکی این بناي تاریخی کانال انتقال آب جدید احداث شده است.

۵- غار، دوش آب بانقلا :

غارو دوش آب بانقلا واقع در منطقه زردلان (یک) یا زردلان گرمسیری بر روی ارتفاعات و تنگه ای به همین نام وجود دارد که بعلت نبود راه ، دسترسی به آن جز با پای پیاده و یا استفاده از چهارپایان فعلاً میسر نیست . این غارو دوش آب مشرف بر دره ای بسیار عمیق و خطرناک است که در نقاط مرتفع آن آثار معماری صخره ای وجود دارد که نشان از دوران شکارورزی و سکونت بشر در غارها را متبادر به ذهن میکند .

سقف این غارها در ابتدا بسیار کوتاه بوده و بشر برای استفاده از آن با وسایلی که در اختیار داشته اند بخشهایی از سقف غار را کنده اند که نشانه های سقف برداری آن کاملاً مشهود میباشد ، پس از عبور از روستای کوهستانی بانقلا که ۵-۶ خانوار در آن سکونت دارند ، رسیدن به غارو دوش آب به سختی امکانپذیر است زیرا که در میانه قله کوهی مشرف بر تنگه و دره ای خطرناک واقع شده ، در نزدیکی این غارچاده ای سنگی وجود دارد که در لبه پرتگاه این معبر سنگهایی تقریباً بزرگ که جنبه حفاظتی دارد به چشم میخورد .

به گفته ساکنان روستای بانقلا برفراز این غار بناهایی وجود دارد که موعید و مبین وجود معماری صخره ای در این منطقه است و راه رسیدن به آن دالانی عمودی و باریک اما کوتاه است که حدود ۳ تا ۴ متر بالاتر از غار قرار دارد که در این صورت در گذشته وسایل و امکاناتی برای صعود از غار به مکان فوقانی وجود داشته است . علیرغم اظهارنظر مردم مبنی بر وجود یک دوش سنگی (به شکل دوش حمام) کمترین اثری از آن وجود نداشت اما در زیر محلی که دوش سنگی وجود داشته قطعه سنگ تقریباً بزرگی مشاهده شد که کف آن به اندازه نشیمنگاه یک انسان کنده کاری و بنظر میرسد که سمت راست وچپ آنرا با استفاده از ملات ساروج مرتفع ساخته و به شکل یک مبل سنگی نامنظم است که احتمالاً انسانهای آن دوره برای استحمام روی آن می نشستند. در وسط ورودی غار که حدود ۲۰ متر طول دارد قطعه سنگ بلند دیگری تعبیه شده و با استفاده از ملات ساروج آنرا به سقف صخره ای متصل نموده اند

لازم به ذکر است که ساکنان منطقه که بارها از این مکان دیدن کرده اند سنگ کنده کاری شده واقع در زیر آبچکانهای متعدد که در زیر (دوش آب) قرار دارد بنام مبل سنگی یاد میکنند %۱۵/۱۰ قناتهای قدیمی شهرستان دهلران دوبرج یکی از رودخانه های بزرگ و معروف شهرستان دهلران که بآب این رودخانه بخشی از اراضی کشاورزی منطقه آبیاری میگردد .

براساس شواهد عینی در سواحل چپ و راست این رودخانه و در دامنه ارتفاعات گاواره و موسوم به منطقه علی کشته تعدادی تونل انتقال (قنات) وجود دارد که مدارک مستندی مبنی بر روشن شدن قدمت احداث آن (فعلاً) یافت نشده اما بنا بر اطلاعاتی که بصورت سینه به سینه از گذشتگان به نسل فعلی رسیده این تونلهای قرون و اعصار گذشته وجود داشته است و اهالی از آنها به قمش گاوریا قمش گبریا یاد میکنند .

مردم منطقه و بخصوص معمرین دهلرانی و موسیانی به نقل از اجداد خود معتقدند که این تونلهای قدیمی به درازای تاریخ کهن منطقه دارند و به همین سبب و بگونه ای که ذکرش بمیان آمداز آنها بنام قمش گاوریا گبرنام می برند . قمش درلجه محلی به میله های چاه اطلاق می شود و انسانهای اولیه بانام گاوریا گبریا میگردند لذا مردم و بخصوص معمرین تأکید دارند که تونلهای فوق در طی قرون و اعصار گذشته وجود داشته است .

بررسیها و مطالعات اولیه نشان می دهد که در ساحل چپ (بخش غربی) دوبرج ۴ رشته تونل که هر یک به فاصله تقریبی ۱۵۰ متر از یکدیگر قرار دارند، وجود دارد که دهنه ورودی آنها بعلت جریان سیلاب مسدود شده است و در پائین دست به چند رشته فرعی که بسوی دهلران ، دشت اکبر دشت بیات کشیده شده ، تقسیم شده اند . تونلی که بسوی دشت بیات امتداد دارد حدود ۱۵ کیلومتر طول دارد و مظهر آن محلی بنام شورماهی است که به سمت میمه بیات جریان می یابد .

در آن سوی رودخانه و در بخش شرقی دوبرج نیز یک تونل انتقال آب دیگر وجود دارد که بگفته مردم زمینهای پتک اعراب و بره بیجه رامشروب می نموده است .

بررسی و اظهار نظر و نقل قول و آنچه را که معمرین از گذشتگان خود شنیده اند مبین این مطلب است که تونلهای انتقال آب مذکور موجب ترویج کشاورزی و باغداری شده و در اراضی منطقه انواع محصولات کشاورزی ، نخيلات ، مرکبات و انواع میوه های درختی تولید می شده است .

چند نفر از اهالی تصریح کردند که طی سالهای گذشته در داخل چاههای تونلهای ، آبزبانی نظیر سنگ ماهی را بچشم خویش دیده اند و معتقدند که در صورت بازسازی تونلهای ، می توان بخش دیگری از اراضی کشاورزی به روش سنتی و نقلی آبیاری نمود .

برای روشن شدن زوایای تاریک این پروژه های قدیمی و تعیین طول دقیق و ابعاد آنها احیاناً دستیابی به قدمت تونلهای انجام مطالعات بیشتر ضروری به نظر می رسد و امید می رود با دست یازیدن به این مهم چگونگی تلاش پیشینیان در رابطه بانحوه انتقال آب به اراضی دوردست روشن گردد .

آبشار تاف تافه و آسیابهای آبی هور

در ۲۵ کیلومتری جاده دهلران - ایلام و در غرب روستای بیشه درازوشمال روستای هاویان و در دامنه ارتفاعات کبیرکوه ، منطقه ای باستانی موسوم به هور (havar) وجود دارد و نشانه ها و بازمانده و بقایای آسیابهای آبی متعدد نشان از استفاده بهینه گذشتگان از آب در چرخه طبیعت دارد .

هور با اینکه در حوزة شهرستان گرمسیری دهلران قرار دارد اما از آب و هوایی مطلوب برخوردار است .

وجود آبشار تاف تافه رویش و فراوانی گل‌های نرگس ، اکوسیستم این محل را با سایر مناطق گرمسیری دهلران متمایز ساخته است .

بررسیهای اولیه نشان میدهد که آبشار موصوف سبب اسکان و استقرار بیشتر واحداث آسیابهای آبی متعدد شده و در حال حاضر بقایای ۱۷ آسیاب در آن به چشم می خورد که از بین آنها ۳ - ۴ آسیاب آبی که استفاده از آبشار تاف تافه به چرخش در می آمده اند تقریباً شکل ظاهری خود را حفظ کرده اند .

بگفته معمرین محل آسیاب های هور ۵۰ - ۶۰ سال گذشته بازسازی شده و مورد استفاده قرار می گرفته اند و تعیین قدمت و زمان ساخت آنها به تحقیقات و بررسیهای بیشتریاز نیاز دارد .

پل آب بر هفتکده :

در کنار روستای از توابع بخش زرین آباد و در دوسوی رودخانه میمه پایه های یک پل آب بر وجود دارد که با استفاده از مصالح سنگ و گچ و ساروج و آجر بنا گردیده است .

تحقیقات بعمل آمده حاکیست که ساخت این بنا به هدف انتقال بخشی از آب رودخانه میمه به اراضی کشاورزی پائین دست ساخته شده و پایه های آن به ارتفاع تقریبی ۷ متر ساخته شده اما بصورت نیمه کاره رها گردیده است . هر چند علت عدم اتمام آن در پرده ای از ابهام قرار دارد اما اهالی منطقه با استناد به اظهار نظر نیاکان خود بر این باورند که عدم همکاری مردم با عوامل اجرائی باعث ناتمام ماندن این پل شده است .

از آنجائیکه این اثر تاریخی احتمالاً در دوران قاجار احداث شده لذا در نظر گرفتن جهات مختلف چنین اظهار نظری نمی تواند به صحت باشد .

پایه های این بنای تاریخی بحدی محکم است که با وجود جاری شدن سیلابهای سهمگین و مخرب کماکان پابرجاست .

تالاب دوقلوی سیاه گاو :

این تالاب طبیعی در فاصله ۲۳ کیلومتری جنوب شرقی آبدانان و در ابتدای رودخانه سیاه گاو و در دامنه ارتفاعات کبیرکوه واقع شده و از شمال به ارتفاعات کبیرکوه و از شرق به روستای نقل و از غرب . جنوب غرب به تپه های اطراف محدود گردیده است .

آب دریاچه های سیاه گاو با حدود ۱/۵ هکتار مساحت بصورت جوشان از سازندهای گچساران تأمین و باعث تشکیل رودخانه ای بنام سیاه گاو می شود که وجود نیاورها ، درختان بید ، گون و سایر گونه های گیاهی ، این محل را به چشم اندازی زیبا مبدل ساخته است .

در تشریح خلاصه مشخصات این دو دریاچه باید گفت که دریاچه اول بیضی شکل بوده که طول قطر بزرگ آن حدود ۸۰ متر و حداکثر عمق آن نیز نزدیک به ۳۰ متر می باشد .

آب این دریاچه به دریاچه دوم وارد و با وجود چشمه های جوشان آن به دایره ای به شعاع ۳۰ متر شباهت دارد که حداکثر عمق آن ۲۰ متر می باشد .

خصوصیات و ویژگیهای این دریاچه بگونه ای است که قابلیت ثبت در فهرست آثار ملی و طبیعی را دارد .

۱. دهکده های دائمی که با آبیاری آشنائی داشته و در محلتهائی که امکان آبیاری میسر بوده قرار دارند .
۲. دهکده هائی که با آبیاری آشنائی نداشته و بطریقه دیم زراعت میگردند . محل این دهکده ها طوری بوده که با وسائل آن روز امکان آبیاری میسر نبوده است .
۳. محل اردوگاههای دامداران که بیشتر در غارها واقع شده اند .
۴. نوع چهارم دهکده هائی هستند که صنعتگران بکار صنعتگری مشغول بوده اند .

باتوجه به مطالب فوق باید بپذیریم که روشن نمودن تاریخ صنعت آب گذشته استان ایلام در گرو انجام یکسری تحقیقات علمی و بررسی شواهد عینی است که باتوجه به اینکه عامل اصلی استقرار بشرب آب است میتوان در اطراف رودخانه های قدیمی این استان تحقیقات وسیعی را به انجام رساند که حاصل آن بدون شک دستیابی به آثار و ابنیه های تاریخی آب و نقش صنعت آب خواهد بود .

شادروان دکتر خلیلیان تصریح فرودند که در نقاط مختلف استان و بویژه در دشتهای مهران ، دهلران ، دامنه ارتفاعات ملکشاهی ، زرین آباد ، میمه و بطور کلی در دامنه رشته کوه کبیرکوه و نیز در حوزه شهرستانهای شیروان و چرداول و دره شهربوخس حومه ایلام ، مناطق ایوان ، چواروسومار آثار تمدن و فرهنگ منطقه در قالب تپه های باستانی ، اماکن و ابنیه های تاریخی ، بقایای سد ، پل و چهارطاقی به حد وفور بصورت پراکنده یافت می شود . ایشان همچنین اظهار داشتند که عصر ساسانی دوران شکوفائی تمدن و فرهنگ غرب ایران و از جمله منطقه ایلام است که بقایای آثار و اماکن تاریخی و باستانی مربوط به این دوره را در اقصی نقاط این استان و بخصوص در دامنه های شمالی و جنوبی ارتفاعات کبیرکوه ، سیاه کو ، نخجیر ، چرمین ، پشمین و مناطق سیمره و جناح مشرف بر رودخانه های فصلی و دائمی حوزه استان شاهد بود که بیشترین آثار بجای مانده در اقلاع ، دژها ، چهارطاقی ها و بقایای شهرنشینی و سد و پل که اکثر آنها تا قرون ۷ و ۵ هجری قمری یعنی عصر اتابکان لرستان قابل استفاده بوده اند . در این استان به برکت وجود موقعیت رشته کوههای عظیمی نظیر کبیرکوه و رودخانه های دائمی و پربابی مانند سیمره ، دوبرج ، میمه ، کنجانچم ، گاوی نشانه های بارز استقرار بشرب در تپه ها و قبور پیش از تاریخ و غارهای طبیعی و تأسیسات عام المنفعه و خدمات شهری از قبیل سد سازی و پلهای قابل تردد تا عصر اسلام و بقاع متبرکه و سنگ نبشته و نقش برجسته و ..... بچشم می خورد .

شادروان خلیلیان تصریح کرد که در حاشیه شمالی دشت محسن آب و در نزدیکی محلی بنام سرکان قلابقایی یک قلعه و آثار سدی از دوران ساسانی در مسیر رودخانه گاوی وجود دارد ، بقایای سده که با سنگهای رودخانه ای و ساروج برپا گردیده و دقیقاً در محلی مطالعه شده که مناسب می باشد تا آنجا که بررسیهای مطالعاتی وزارت نیرو که جهت احداث سدی در مسیر گاوی انجام یافته حاشیه جنوبی و نزدیک به این محل را مورد بررسی قرار داد که به اهمیت موضوع و حسن انتخاب و پیشرفت فن مهندسی آن دوره کمک ارزنده ای می نماید .